

КУЛЬТ СВЯТИХ У ТРАДИЦІЯХ ХРАМОВОГО БУДІВНИЦТВА СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЧЕРНІГОВА

Мета роботи - узагальнити історико-теоретичний, культурологічний доробок української історіографії формування пантеону християнських культів святих, що вкоренилися у традиції сакрального храмового будівництва та декору. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні культурологічного підходу в реконструкції цілісного процесу проблеми. На основі історико-хронологічного порядку забудов соборів і церков середньовічного Чернігова, порівняльного аналізу європейських традицій, внутрішніх національних культів святих прослідковується процес накопичення та збереження традицій святих образів храмового будівництва. **Наукова новизна** полягає в тому, що з позиції культурологічних досліджень робиться спроба систематизації християнських цінностей святих, що становили основу культурно-мистецьких проектів архітектури середньовічного Чернігова. **Висновки.** В статті розкривається трансформація спільних європейських традицій християнських сакральних образів, на честь яких будували храми, писали ікони, створювали мозаїки і фрески чернігівського зодчества. Пантеон культів біблійних та євангельських образів складалася з Ісуса Христа, Богородиці з Божим Дитятком, Святої Трійці, Апостолів, Херувим, Серафим, Святих мучеників і подвижників християнської віри, Фекли, Параскеви-П'ятниці, Бориса і Гліба та ін., що утвердили на тисячоліття християнську духовність україно-європейської нації.

Ключові слова: культ святих, ікони, національні традиції, культова архітектура, Чернігів, середньовіччя, християнство, трансформація.

Балабушка Вікторія Анатоліївна, аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв

Култ святих в традициях храмового строительства средневекового Чернигова

Цель работы - обобщить историко-теоретический, культурологический доработок украинской историографии формирования пантеона христианских культов святых, которые укоренились в традиции сакрального храмового строительства и декора. **Методология** исследования заключается в применении культурологического подхода в реконструкции целостного процесса проблемы. На основе историко-хронологического порядка застроек соборов и церквей средневекового Чернигова, сравнительного анализа европейских традиций, внутринациональных культов святых прослеживается процесс накопления и сохранения традиций святых образов храмового строительства. **Научная новизна** заключается в том, что с позиции культурологических исследований делается попытка систематизации общехристианских ценностей святых, которые составили основу культурных проектов архитектуры средневекового Чернигова. **Выводы.** В статье раскрывается трансформация европейских традиций христианских сакральных образов, в честь которых строили храмы, писали иконы, создавали мозаики и фрески черниговского зодчества. Пантеон культов библейских и евангельских образов состоял из Иисуса Христа, Богородицы с Божьим Младенцем, Святой Троицы, Апостолов, Херувим, Серафим, Святых мучеников и подвижников христианской веры, Феклы, Параскевы-Пятницы, Бориса и Глеба и др., которые утвердили на тысячелетия христианскую духовность украино-европейской нации.

Ключевые слова: культ святых, иконы, национальные традиции, культовая архитектура, Чернигов, средневековье, христианство, трансформация.

Balabushka Victoria, postgraduate of Kyiv National University of Culture and Arts

The cult of saints in the traditions of temple building in Chernihiv of the middle ages

Purpose of Article. The purpose of the article is to systemize the historical, theoretical and culturological researches of Ukrainian historiography, which are devoted to the formation of the Christian cults of saints. They became the part of traditions of the sacral temple building and decoration. **Methodology.** The author uses the culturological approach in the reconstruction of the entire process to the problem. Basing on the historical-chronological order of the temples and churches building in Chernihiv of the Middle Ages, the comparative analysis of European traditions, national cults of the saints the author highlights the process of the gaining and saving the traditions of the holy icons of the temple building. **Scientific novelty.** The author is the first who tries to systemize Christian values of saints, which are the foundation of the cultural and art projects of the Medieval Chernihiv architecture from the culturological point of view. **Conclusions.** The article covers the transformation of the common European traditions of Christian sacral characters in honour to whom people built churches, created icons, frescoes and mosaics of Chernihiv architecture. The Pantheon of the Bible and Evangel characters includes such figures as Christ, Mother of God with God Child, Holy Trinity, Apostles, Cherubs, Saint Martyrs and Christian followers – Saint Fecla, Saint Parasceva-Friday, Saint Boris and Hleb etc. All of them strengthened Christianity in the culture Ukrainian and European nation.

Keywords: Cult of Saints, icons, European national traditions, sacral architecture, Chernihiv, the Middle Ages, Christianity, transformation.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах культурної євроінтеграції української нації необхідно звернутися до спільних європейських цінностей, котрі тисячоліттями об'єднували Західну і Східну Європу. Починаючи з середньовічної Русі християнські культури святих образів сприяли зміцненню державності, консолідації української народності, національної ідеї, зміцнювали культурні зв'язки з Візантією, Болгарією, країнами Західної Європи. Разом з християнством на східнослов'янських землях

були запровадженні церковний, візантійських календар, культ «чудотворних» ікон, культ святих, що стали об'єднуючою духовною ідеологією сучасної європейської нації.

Історико-методологічну основу історіографії до теми склали видання М. Грушевського [6], Г. Логвина [12], [13], В. Вечерського [8], М. Поповича [20] В. Віроцького [5], В. Мокрого [16], К. Кислюка [10], Н. Матвеева у співавторстві А. Голобородько [15], статті у співавторстві Ю. Асеева, В. Харламова [1], О. Моця [17], В. Коваленко [11], Н. Ткаченко у співавторстві з Г. Невмитим [22], Р. Луценка [14], І. Остащука [18], Р. Боголюб [4], матеріали наукових конференцій «Зодчество Чернігова XI-XIII століть та його місце в архітектурній спадщині країн Центральної та Південно-Східної Європи» [7], «Чернігівські старожитності»: зб. наук. праць, присвячений 975-річчю першої літописної згадки про Спасо-Преображенський собор у м. Чернігові [25], «Чернігівські старожитності»: зб. наук. пр., присвячений 890-річчю першої писемної згадки про Борисоглібський собор у Чернігові [24].

Мета дослідження - узагальнити історико-теоричний, культурологічний доробок української історіографії формування пантеону християнських культів святих, що вкоренилися в традиції сакрального храмового будівництва та декору.

Виклад основного матеріалу. Більшість видань давньої і сучасної історіографії розкривають загальні тенденції культурологічних знань обраної теми. Історичні дані хронологічної історії віку і часу забудов культурної кам'яної, мурованої архітектури. Формування особливостей спільних європейських традицій, що виражаються у візантійсько-романських стилевих напрямках архітектурних будов, в тому числі місцевої архітектурної школи Києва, Чернігова та ін. Розглядають християнсько-європейські впливи монументальної кам'яної, мурованої архітектури як нового історичного етапу, що утворив культ традицій спільних біблійних образів мозаїчно-фрескового, іконописного мистецтва, місцевих образів князівських династій, канонізованих святих, що і в сьогоднішній архітектурі українського зодчества займають сакральне місце.

З названої вище історіографії розкриваються теоретичні основи тлумачення змістовного наповнення понять, як самого «культу» так і «святості» в теолого-філософським світогляді. Розуміння «культу святості» за словником є шанування визначених церковних святих, яких Бог за їх праведне життя, стійке сповідання віри, «подвиги благочестя» наділив дарами чудотворення, зробивши посередниками між собою і людьми. Святі вважаються покровителями простих смертних, «заступниками» і «молитвинниками» [2, 398]. Поняття «Святий» на думку І. Остащука, розглядається як найменування людини, що здатна реалізовувати вищі цінності, відзначилася ідеальним виміром моральної досконалості, наділена функціями особистісного прикладу й оточується відповідним релігійним культом [18, 240].

У дохристиянські часи слово святий у наших предків-язичників означало «сильний», «міцний», «рослий», з часом – «світлий», «сяючий», «чистий», «шанований», що за змістом трансформувалося у християнське тлумачення поняття святий. Християнське вчення термін «Святий» пояснює так, що святістю нагороджують людину, яка в земному житті виявила християнські чесноти, досягла вершин духовної досконалості [15, 3-4]. За М. Поповичем, культ є органічною частиною релігії, оскільки передбачає засоби впливу людей на хід подій [20, 48]. Святі культу історично сформувалися в іудаїзмі, ісламі, християнстві в період трансформації від політеїзму до монотеїзму. До святих було зараховано пророків, праведників, апостолів, святих, мучеників.

В офіційному статусі Святих православної віри встановлено 7 рангів. Це ангели, служителі Бога, які сповіщають людям Його волю, серед них Серафими та Херувими; пророки, які уславились своїми подвигами на славу Богу; преподобні, тобто святі-самітники; апостоли – 12 найближчих учнів Христа; святих-служителі Церкви Божої, які мають перед нею величезні заслуги; мученики, які прийняли смерть за віру [10]. За даними К. Кислюка, загальний пантеон церковних святих Руської Православної Церкви налічує понад 450 осіб. До цього списку в середині XVIII ст. було залучено групу із 178 «київських святих» Києво-Печерської лаври [10].

Культ святих, на думку І. Остащука динамічно почав розвиватися після константинівського миру, коли християнство отримало свободу віросповідання. Далі він зазначає, що святим присвячували собори, храми, церкви, малювали ікони й викладали мозаїки та ін. Визначає, що хрестоматійним є вислів християнського апологета Тертуліана, що «кров мучеників – насіння християн», тобто людей які прийняли мученицьку смерть заради віри у Христа і створили культ святих [18, 241]. На честь святих були утвердженні дати вшанування, що склалися в церковний календар з рухомих і нерухомих свят.

У центрі релігійних свят-вшанувань перебуває Ісус Христос і всі свята, що пов'язані з ним. Серед них Преображення Господнє, або Преображення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа. Воно є одним з дванадцяти нерухомих головних свят, що відзначається з IV ст. на спомин про велику подію у житті Ісуса Христа. Про цю подію, Преображення Ісуса Христа, що зафіксована у праці «Святі і свята України» [15], розповідається, що перші відомості вшанування цього свята написані в Євангеліях від Луки та від Матвія. За християнським тлумаченням, Преображення Христа є прикладом наслідування християнського буття бути преображенням та прославленим величчю Самого Бога [15, 162-163].

На честь вшанування і поклоніння культу святості був збудований Спасо-Преображенський собор в Чернігові, 1024-1051 років, князем Мстиславом Володимировичем (Хоробрим). У праці «Дерев'яна і кам'яна архітектура» Ю. Асеева, В. Харламова [1] засвідчено, що саме Десятинна церква і стала зразком для будівлі Мстислава. Від давнього декоративного вбрання собору збереглися різьблені шиферні плити на хорах, що є зразками художнього різьблення в Київській Русі. Частково збереглися й фрагменти фрескового розпису храму [1, 844]. Серед культу святих особливе місце займають ікони мальовані

або рельєфні зображення Ісуса Христа, Богоматері, святих, апостолів, мучеників, які і досі мають сакральне значення в християнстві. Православний храм усередині покритий розписом і прикрашений іконами як в іконостасі (перегородці, що відокремлює вівтар від храму), так і на стінах. Зокрема, у статті «Монументальне мистецтво, іконопис, книжкова мініатюра» [12] Г. Логвина описано уцілілі фрагменти розписів Спаського собору в Чернігові, що свідчать про їхній стилістичний зв'язок з малярством Софійського собору в Києві [13, 48-49]. На одному із збережених фрагментів на його думку зображено образ Святої Фекли (Теклі), з окресленим обличчям, очей, вуст, носа, підборіддя. Гарний овал обличчя на його думку, викликає асоціацію з багатьма жіночими фресками Софійського собору в Києві. Навіть омонімом намальовано так само, як і у більшості мучениць [12, 907].

Про образ Святої Фекли у монографії «Храми Чернігова» [5] згадує В. Віроцький. За його відомостями, фреска була знайдена під товстим шаром тиньку, котрий врятував її під час пожежі. У 1926 р., як стверджують мистецтвознавці Ф. Ернст, М. Макаренко, Д. Щербаківський, було прийнято рішення перенести фреску Фекли зі стіни собору до музею [5, 54]. За характеристикою В. Віроцького зображення на ній вражало високою мистецькою якістю. У трактуванні образу святої багато успадковано з класичного мистецтва стародавнього Риму, зокрема: «фігура зображена фронтально, риси обличчя строгі та гармонійні, подані м'яко, з живописним, а не графічним трактуванням, загальний колорит фрески теплий червоно-вохристий». Така художня манера виконання, на його думку Г. Логвина, подібна виконанню фресок Софійського собору. Ця особливість живопису показує, що майстри малярства були не тільки в Києві, а й в Чернігові та в інших містах Русі [5, 54-55].

Про образи Святих фресок заявляє у статті «Фрески Борисоглебського собора XII века в Чернігові» [4] Р. Боголюб, художник-реставратор Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Зокрема, фреска Святої Фекли в Спасо-Преображенському соборі за технікою живописного виконання нагадує античну школу живопису [4, 82].

Професор О. Моця у виданні «Історія української культури у 5 томах» [17] зазначає, що першими східнослов'янськими культурами святих були князі-мученики Борис і Гліб, яких вбили за наказом старшого брата Святополка, що сів на київському столі після смерті батька – Володимира Святославича. Як зазначає О. Моця посилаючись на дослідження О. Хорошева, державно-політичне значення культури Бориса і Гліба полягало в осудженні князівських чвар, в бажанні закріпити державну єдність Русі на підґрунті чіткого дотримання феодальних взаємовідносин між князями, притримуючись ієрархії династичної спадковості та взаємоповаги захищеності між братами. Поведінка Бориса і Гліба, які не виступили проти старшого брата, навіть на захист власного життя, освятилася ідеєю родового старшинства в системі князівської ієрархії. Князі, котрі дотримувалися цього заповіту, стали святими [17, 784-785]. В історію теології культ святих Бориса і Гліба увійшли як страстотерпці, тобто християнські мученики, та як приклад, постраждалих заради Христа та підступності своїх одновірців. На честь утвердження династичних традицій мучеників був збудований чернігівський Борисоглібський собор. Він був ще особливим князівським династичним храмом-усипальницею однієї з гілок династії Рюриковичів: синів Святослава – Олега гілка Ольговичів та сина Давида династії Давидовичів. Самого Давида Святославовича, який збудував Борисоглібський собор було проголошено першим святим Чернігово-Сіверської землі. Святим став і його син Святослав, правнук Ярослава Мудрого, який постригся у монахи Києво-Печерської лаври під ім'ям Миколи Святоша [4, 334]. Перебуваючи у чернецтві 36 років, зробив багато благочинних справ, у тому числі на його кошти була збудована Троїцька надбрамна церква Києво-Печерського монастиря.

Як зазначає Р. Луценко, археолог, старший співробітник Інституту історії, етнології та правознавства ім. О. Лазаревського Чернігівського національного університету ім. Т. Шевченка, у статті «Храм-усипальня Давидовичів», що «...з прийняттям християнства на Русі з'явилася традиція поховання в храмах, при храмових кладовищах князівських родин» [14, 62]. Автор статті стверджує, що існував серед візантійських придворних етикет імператора про встановлювання місця свого поховання ще за життя. Цей ритуал трансформувался на Русі хоча письмових відомостей не існує. Проте автор припустив, що він був підтверджуючи існуючими могильними захороненнями в храмах міст Києва, Чернігова та ін. містах Русі [14, 62].

У статті В. Коваленка «Фундатор Борисоглібського собору благовірний чернігівський князь Давид Святославович: сторінки біографії» [11] заявлено про будівництво храму чернігівським князем Давидом Святославичем на своєму дворі. Він став храмом-усипальницею князя Давида Святославовича, близьких родичів [11, 7-8]. На думку, того же Р. Луценка храм був названий на честь вшанування родинних династичних традицій убієнних Бориса і Гліба, ім'я останнього отримав у хрещенні Давид Святославович. Тому первісно він був названий Глібоборисівським [14, 62-64]. Як пише у своїй статті В. Коваленко традиція особливого вшанування чернігівськими князями Гліба-Давида бере свій початок ще за часів Святослава Ярославича. Історія пов'язує князя Гліба з правлінням у Мурові, що в середині XI ст., за заповітом Ярослава Мудрого, увійшов до складу Чернігово-Сіверської землі і відтак, князь-страстотерпець вважався святим патроном чернігівської династії.

Святослав Ярославович першим з братів розпочав вшанування своїх святих предків: з 5 його синів троє були названі на честь братів-страстотерпців [11, 7]. Спочатку їх шанували як цілителів, але з часом Борис і Гліб стають заступниками всіх руських князів, як їхні святі родичі. Їх образи були помічниками у битвах, їхніми іменами закликали до єдності Русі, до припинення міжусобних війн. Родинне формування пам'яті вшанування культу святих, на думку В. Коваленка відбувається протягом 1115 року,

пов'язане з перенесенням мощів Бориса і Гліба до нового храму, синами Ярослава, 1072 року, що вважається моментом їхньої остаточної канонізації.

В історії відомо, ще до часів правління Ярослава Володимировича виникає місцевий культ Бориса і Гліба у Вишгороді, де вони були похованні.

У статті «Культ святого Бориса на Переяславщині: минуле і сьогодення» [22] зазначається, що протягом XI-XIII ст. поклоніння святим набуває універсального загальнооруського характеру. Борисоглібські храми були збудовані в Києві, Чернігові, Турові, Полоцьку, Гродно, Смоленську, Рязані, Ростову, Новгороді, взагалі нараховується близько 30 церков і 10 монастирів. Одночасно відбувається засвоєння борисоглібського культу європейськими народами - чехами, греками та ін. [22, 269].

Традиції культу святих закріплюються в чернігівській Параскеві-П'ятницькій церкві. У грецько-римському християнсько-філософському значенні Параскева означала Святу мученицю. Серед них Свята Параскева Римська, Іконійська (Грецька), Сербська, Болгарська, Молдавська та ін. [19]. Культ Параскеви-П'ятниці в Чернігівській Русі відігравав важливу роль в утвердженні християнсько-православної віри, на честь якої будувалися храми, монастирі. За легендою, дівчина Параскева мала свою історію мученицького життя перших християнських родин Риму, Греції, які за християнську віру переслідувалися, піддавалися тортурам, стражданням, як Ісус Христос [3, 14]. Особливі муки Господь прийняв в Страсну-п'ятницю, коли був розп'ятий на хресті. Такі ж страждання страстей Господніх перенесли і віруючі християнські родини, серед яких була Параскева. Проповідуючи слово Боже, Параскева побувала на території Криму, де на той час її як християнку також переслідували місцеві язичники. За їх наказом було відсічено голову Параскеві. З того часу на місці страти мучениці засноване греками село Тополівка, розташоване на шосе Сімферополь-Феодосія, там же з'явилося джерело зцілення, водою якого і зараз лікують сліпих і немічних. Було засновано Топловський Свято-Троїцький Параскевіївський жіночий православний монастир [23]. Культ Святої Параскеви в Чернігово-Сіверській землі і досі почитається християнами. Св. Параскева за місцевими традиціями є покровителькою родинного благополуччя, цілителькою від найважчих душевних та тілесних хвороб, а ще – покровителькою торгівлі. Св. Параскеву і досі на іконах зображують мученицею або черницею [21, 38].

За цією ідеєю був збудований храм П'ятниці-Параскеви в Чернігові. Конкретна дата забудови не встановлена, за даними В. Вечерського - між кінцем XII – початком XIII ст. [8, 55]. Автором проекту, ймовірно, як стверджують дослідники [21], був Петро Мілонег, якого порівнюють з біблійним образом Васелеїлом, майстром різьбярства по металу, каменю, дереву, будівельником ізраїльського храму та Ковчегу. Він працював в Києві, Луцьку, Турові, Гродно, був запрошений київським князем Рюриком Ростиславовичем на посаду особистого придворного зодчого. Побудував церкви Св. Василя в Овручі, Св. Апостолів у Білгороді, кам'яну підпірну стіну Видубицького монастиря [21, 14-18]. На фасаді Михайлівського собору (цього ж монастиря) встановлена меморіальна дошка, виконана з граніту, де зображено барельєфний портрет зодчого Мілонега.

Побудова кам'яної П'ятницької церкви пов'язана ще з дочкою Святослава Ярославовича Предславою - сестрою чернігівського князя Давида Святославовича. Він матеріально допомагав у будівництві храму на честь вшанування грецько-римської Святої Параскеви-П'ятниці. Заснування П'ятницької церкви підтверджують літописні дані, зокрема 1116 року говориться про смерть Предслави, яка прийняла постриг у заснованому нею П'ятницькому монастирі в Чернігові [21, 13] і де за її ініціативи, як стверджує Офіційний сайт Української православної церкви Чернігівської і Новгород-Сіверської єпархії, була побудована церква, освячена єпископом Феоктистом в тому ж 1116 р., де і поховано Предславу [19].

В інтер'єрі чернігівського П'ятницького храму є ікона, що нагадує про римську проповідницю і святу, що жила у II ст., день якої відмічається 8 серпня за григорянським календарем [21, 38]. В Українську церкву культ Параскеви (П'ятниці) трансформувався як християнське жіноче ім'я, як покровительки домашнього господарства і жіночого рукоділля. Святий образ покровительки допомагає дівчатам вийти заміж, породіллям народити дитину, безплідним дає надію. Її символ асоціюється з східнослов'янськими давніми язичницькими богинями Даною і Мокошою, днем яких вважається також п'ятниця [9, 279]. Лік Святої Параскеви зарахований до числа Божих угодників, які своїм праведним життєм, подвигами і чудесами освятили Святу Русь.

Отже, культ святих у традиціях храмового будівництва середньовічного Чернігова формується на основі трансформації спільних європейських цінностей у період християнізації Європи. Головними духовними образами культу святих стають біблійні образи - Ісус Христос, Матір Божа, 12 апостолів, 4 офіційних авторів Євангелій, ангели Херувими, Серафими, образ Святої Трійці, Фекла, Параскева та ін., місцеві святі образи, зокрема Борис і Гліб та ін., чії ліки увіковічені в традиціях храмового будівництва Спасо-Преображенського, Борисоглібського соборів і П'ятницької церкви Чернігова.

Література

1. Асеев Ю. С. Архітектура: дерев'яна і кам'яна / Ю. С. Асеев, В. С. Харламов // Історія української культури: у 5 т. – Т.1 Історія культури давнього населення України / Ю. С. Асеев, В. С. Харламов. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 835-884.
2. Атеистический словарь / Абдусамедов А. Н., Алейник Р. М., Алиева Б. А. и др.: Под общ. ред. М. П. Новикова. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Политиздат, 1986. – 612 с.

3. Балабушка В. А. Європейські традиції в культурі Чернігова / В. А. Балабушка // Українська культура: перспективи євроінтеграції. Інноваційні процеси в сучасній культурі: зб. Всеукр. наук.-практич. конф., м. Київ, 7-8 квітня 2016 р. – Київ: КНУКІМ, 2016. – С. 11-14.
4. Боголюб Р. М. Фрески Борисоглебського собора XII века в Чернигове / Р. М. Боголюб // Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. М. Острянюк (голова) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – Вип. 2(5). – С. 82-88.
5. Віроцький В. Д. Храми Чернігова / В. Д. Віроцький. – Київ: Техніка, 1998. – 207 с.
6. Грушевський М. С. Історія-Руси: В 11т., 12 кн. / М. С. Грушевський. Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 1992. Т. 2. – 1992. – 640 с.
7. Зодчество Чернігова XI-XIII століть та його місце в архітектурній спадщині країн Центральної та Південно-Східної Європи: Збірник наукових праць «Антоній Печерський, його доба та спадщина» – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2005. – 136 с.
8. Історико-культурні заповідники / За ред. Вечерського В. В.; Відп. за вип. Сердюк О. М. – Київ, 2011. – 292 с.
9. Історія релігії в Україні: у 10 т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – Київ: Укр. Центр духовн. культури, 1996-1998. Т.1: Дохристиянські вірування; Прийняття християнства / За ред. Б. Лобовика. – 384 с.
10. Кислюк К. В. Релігієзнавство [Електрон. ресурс.] / К. В. Кислюк – Режим доступу <http://libfree.com.religiyeznastvovoreligiyeznastv> – Загол. з екрану.
11. Коваленко В. П. Фундатор Борисоглібського собору благовірний чернігівський князь Давид Святославови ч:сторінки біографії / В. П. Коваленко. // Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. М. Острянюк (голова) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – Вип. 2(5). С. 7-19.
12. Логвин Г. Н. Монументальне мистецтво, іконопис, книжкова мініатюра / Г. Н. Логвин // Історія української культури: у 5 т. – Т.1 Історія культури давнього населення України / Г. Н. Логвин. – Київ, Наукова думка, 2001. – С. 884-921.
13. Логвин Г. Н. Чернигов. Новгород-Северский. Глухов. Путивль = Tchernigod. Novgorod-Severski. Gloukhov.Poutivl:[очерк] / Г. Н. Логвин. – [2-е узд., доп.]. – Москва: Искусство, 1980 . – 285 с.
14. Луценко Р. М. Храм-усипальня Давидовичів / Р. М. Луценко // Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. М. Острянюк (голова) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – Вип. 2(5). – С. 62-64.
15. Матвеева Н. П. Святі і свята України / Н. П. Матвеева, А. Р. Голобородько. – Київ: Укр. Центр духовної культури, 1995. – 240 с.
16. Мокрий В. Церква в житті українців / В. Мокрий. – Львів, Краків, Париж: Просвіта, 1993. – 106 с.
17. Моця О. П. Релігія і церква / О. П. Моця // Історія української культури: у 5 т. – Т.1 Історія культури давнього населення України / О. П. Моця. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 768- 790.
18. Осташук І. Б. Історія виникнення та розвитку християнського культу свягих / І. Б. Осташук // Гілея: науковий вісник. – 2014. Вип. 85. С. 239-243
19. Офіційний сайт Української православної церкви Чернігівської і Новгород-Сіверської єпархії [Електрон. ресурс] – Режим доступу <http://cerkva.in.ua/chernigiv-eparhia.html> – Загол. з екрану.
20. Попович М. М. Нарис історії культури України / М. М. Попович. – Київ: «АртЕк», 1999. – 728 с.
21. П'ятиницька церква в Чернігові. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015 – 120 с.
22. Ткаченко Н. Г. Культ святого Бориса на Переяславщині: минуле і сьогодення / Н. Г. Ткаченко, Г. М. Невмитий // Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. М. Острянюк (голова) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – Вип. 2(5). – С. 265-272.
23. Троїцько-Параскевський монастир [Електрон. ресурс] – Режим доступу <http://www.on-line.crimea.ua/guide/belogors> – Загол. з екрану.
24. Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. М. Острянюк (голова) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – Вип. 2(5). – 284 с.
25. Чернігівські старожитності: зб.наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства Нац. акад. наук України і Укр. Т-ва охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. Л. Курданов (голова) та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2012. – Вип. 1.(4). – 166 с.

References

1. Asieiev, I. S. & Kharlamov, V.S. (2001). Architecture: wooden and stone. History of Ukrainian culture: in 5 Volumes. Vol.1 History of the culture of the ancient population of Ukraine. (pp. 835-884). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Novykova, M. P. (Ed.). (1986). Atheism dictionary. Moscow: Polytyzdat [in Russian].
3. Balabushka, V. A. (2016). European traditions in Chernihiv culture. Ukrainian culture: perspectives of the Euro-integration. Innovative processes in the modern culture. Proceeding of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (pp. 11-14). Kyiv: KNUKIM [in Ukrainian].
4. Boholiub, R. M. (2015). Frescoes of Saint Boris and Hleb Cathedral of the XII century in Chernihiv. Chernihivski starozhytnosti, 2(5), 82-88 [in Ukrainian].
5. Virotskyi, V. D. (1998). Temples of Chernihiv. Kyiv: Tekhnika [in Ukrainian].
6. Hrushevskiy, M. S. (1992). History-Russ: in 11 Volumes. Volume 2. P. S. Sokhan (Ed.). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
7. Architecture of Chernihiv of the XI-XIII centuries and its place in the architecture inheritance on the Central and Southern-Eastern states of Europe. «Antonii Pecherskyi, his era and inheritance». (2005). Chernihiv: KP «Vydavnytstvo «Chernihivski oberehy» [in Ukrainian].

8. Vecherskyi, V. V. & Serdiuk, O. M. (Eds). (2011). Historical-cultural reserve. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kolodnyi, A. (Ed.). (1996-1998). History of the religion in Ukraine. In 10 Volumes. Vol. 1. Pre-Christian beliefs; Acceptation of Christianity. Kyiv [in Ukrainian].
10. Kysliuka, K. V. Religious Studies. Retrieved from <http://libfree.com>. religiyeznavstvoreligiyeznavst [in Ukrainian].
11. Kovalenko, V. P. (2015). Founder of Saint Boris and Hleb Cathedral, holly Chernihiv lord Davyd Sviatoslavovy ch: pages of his biography. Chernihivski starozhytnosti, 2(5), 7-19 [in Ukrainian].
12. Lohvyn, H. N. (2001). Monumental Art, Iconography, Book miniature. History of Ukrainian culture: in 5 Volumes. Vol.1 History of the culture of the ancient population of Ukraine. (pp. 884-921). Kyiv, Naukova dumka [in Ukrainian].
13. Lohvyn, H. N. (2nd ed.). (1980). Chernihiv. Novhorod-Siverskyi. Hlukhiv. Putyvl = Tchernigod. Novgorod-Severski.Gloukhov.Poutivl. Moscow: Yskusstvo [in Russian].
14. Lutsenko, R. M. (2015). The Temple-tomb of the Davydovychs. Chernihivski starozhytnosti, 2(5), 62-64 [in Ukrainian].
15. Matvieieva, N. P. & Holoborodko, A. R. (1995). Saints and holidays of Ukraine. Kyiv: Ukr. Tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].
16. Mokryi, V. (1993). Church in the life of the Ukrainians. Lviv, Krakiv, Paryzh: Prosvita [in Ukrainian].
17. Motsia, O. P. (2001). Religion and Church. History of Ukrainian culture: in 5 Volumes. Vol.1 History of the culture of the ancient population of Ukraine. (pp. 768-790). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
18. Ostashchuk, I. B. (2014). History of the origin and the development of the Christian cult of the saints. Hileia, 85, 239-243 [in Ukrainian].
19. The Official site of the Ukrainian Orthodox Church of Chernihiv and Novhorod-Siverskyi eparchy. Retrieved from <http://cerkva.in.ua/chernigiv-eparhia.html> [in Ukrainian].
20. Popovych, M. M. (1999). Note of the history of Ukrainian culture. Kyiv: «ArtEk» [in Ukrainian].
21. P'iatnytska church in Chernihiv. (2015). Chernihiv: Desna Polihraf [in Ukrainian].
22. Tkachenko, N. H. & Nevmytyi, H. M. (2015). The Cult of Saint Boris in Pereiaslav region: the past and the present. Chernihivski starozhytnosti, 2(5), 265-272 [in Ukrainian].
23. Troitsko-Paraskeva Abbey. Retrieved from <http://www.on-line.crimea.ua/guide/belogors> [in Ukrainian].
24. Ostrianko, A. M. (Ed.). (2015). Chernihivski starozhytnosti: Nats. arkhitektur.-ist. zapovidnyk «Chernihiv starodavnii», Tsentr pamiatkoznavstva Nats. akad. nauk Ukrainy i Ukr. T-va okhorony pam'iatok istorii ta kultury, 2(5), 284 [in Ukrainian].
25. Kurdanov, A. L. (2012). Chernihivski starozhytnosti: Nats. arkhitektur.-ist. zapovidnyk «Chernihiv starodavnii», Tsentr pamiatkoznavstva Nats. akad. nauk Ukrainy i Ukr. T-va okhorony pam'iatok istorii ta kultury, 1(4), 166 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2016 р.

УДК 94(477)"1991/...": 355.123:355.146 (477)

Слободянюк Михайло Васильович
завідувач музею історії
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного,
науковий співробітник Центру українських
військових традицій і патріотичного виховання
Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України
mv.slob@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ У СИМВОЛІЦІ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Мета роботи. Дослідження пов'язане з аналізом особливостей символіки сучасної емблематики Сухопутних військ Збройних Сил України (основних сюжетних мотивів), які поки що не отримали в українській історіографії належного наукового підходу. Проблемним питанням стало те, що цей найбільш поширений вид військової символіки у Сухопутних військах, на жаль, найменше науково досліджений на даний час. **Методологія** дослідження оснований на застосуванні як загальнонаукових (аналітичного і логічного) та загальноісторичних методів (хронологічного, типологічного, історико-описового), так і спеціальних джерелознавчих методів (критичного, іконографічного) тощо. **Наукова новизна** роботи полягає у визначенні, вперше в українській історіографії, спільних рис наукової емблематики сухопутних військ Збройних Сил України на основі аналізу широкої джерельної бази (тисяч конкретних емблем військових частин), створених протягом останніх 20 років. Виявилось, що поруч з використанням символів (емблем) військової спеціальності, місць дислокації частин, міфологічних, історичних та декоративних образів, застосування у наукових емблемах з'єднань та військових частин українських національних та національно-патріотичних мотивів можна вважати чи не головною їх рисою. **Висновки.** Визначення спільних рис, притаманних українській військової науковій емблематиці, яка розповсюдилася у Збройних Силах України з отриманням Україною державної незалежності та з входженням з цього часу української армії у загальносвітовий тренд розвитку, піднімає наукове вивчення цих процесів на достойний рівень, який дає можливість повністю оцінити це нове для українських Збройних Сил явище.

Ключові слова: науковна емблема, військова символіка, Збройні Сили України, національно-патріотичні мотиви.